

У видавництві “Наукова думка” у 2006 році побачила світ цікава книга “Релігія і нація в суспільному житті України і світу”, яку підготували автори А.М. Колодний, Л.О. Филипович, П.Л. Яроцький із Відділення релігієзнавства Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України.

Редакція журналу “Світогляд” звернулася до Людмили Филипович із проханням розповісти читачам, “що ж рухало авторами при написанні цієї книги?”

Третє тисячоліття дістало у спадщину багато невирішених проблем у різних сферах людського буття. Серед них чи не найгостріші — це проблеми національні та релігійні. На фоні універсалістських процесів, що охопили увесь світ, коли економіка, фінанси, політика, культура, інформація, освіта, охорона здоров'я тощо перетворюються на транс-національні, глобальні системи, між-етнічні й міжрелігійні протистояння суперечать загальносвітовим об'єднавчим тенденціям.

Прихильники доцентрових теорій пояснення світу, усвідомлюючи наявну дезінтеграцію людства за етнічною чи релігійною ознакою як трагедію та небезпеку, пропонують відновити “вихідну” єдність людства у походженні, мові, вірі. Але часто такі кроки, нібито вмотивовані бажанням подолати реальні суперечності й конфлікти в етнорелігійних відноси-

нах, виявляються надто небезпечними. Не такими вже безневинними виглядають спроби оживити панідеології арійства, слов'янства, гурманства, мусульманства тощо. Скажімо, масова поява різних етноконфесійних співдружностей, об'єднань, соборів, союзів, партій, асамблей, “базарів”, газет, навіть всеоб'єднувальних релігій свідчить не так про бажання до етнічного об'єднання, як про прагнення реанімувати тоталітарну свідомість, про прикриті цими гаслами-ярликами відродження імперської ідеології. Різноманітні унійні (наприклад, все-слов'янська) ідеї, що постають у формі міфів і теорій протоетнічної єдності й витоків цивілізації, нині зі сфери історії, культури, національних зв'язків переміщуються до царини великої політики.

Незважаючи на універсалізацію суспільних процесів, вплив етнічного чинника на сучасне життя дедалі зро-

Людмила Филипович
докт. філософ. наук,
професор,
зав. відділом релігійних процесів в Україні
Інституту філософії
ім. Г.С. Сковороди
НАН України,
м. Київ

стає. Етнічні світи досить активно виявляють своє буття, в результаті чого розпадаються поліетнічні імперії, союзи різних держав. Їхня руйнація супроводжується небувалими за розмірами і наслідками процесами націєдержавотворення та посиленням самоідентифікації численних народів.

Прагнення народів до етнорелігійного самовизначення сприймається неоднозначно. У сучасному етнічному відродженні, яке супроводжується появою нових національних церков, дехто вбачає загрозу усталеній схемі міжетнічних і міждержавних відносин, а також небезпеку геополітичного поширення релігій. Такі побоювання справді мають реальні підстави. Як крайня форма реакції на універсалізацію світу зростає “етнічний шовінізм”, “релігійний фундаменталізм”. Посилюються прояви небезпечного єднання національного чинника з релігійним, що, зокрема, виявилось в ірландському, індуському, мусульманському та інших націоналізмах. Реальність або перспектива “перетворення релігії на форму національної самоідентифікації як суті політичного життя” (М. Вебер) оцінюється як історична застарілість, як вияв консерватизму людської думки й політики.

У суспільній свідомості на зміну популярним у 1950-1960-х роках концепціям “космополітичної нації”, “всесвітнього суверенітету”, “всесвітнього уряду”, “етнічної конвергенції” тощо, які орієнтацією на наднаціональне заперечували об’єктивне етнічне розмаїття світу, починає панувати думка про те, що етнічні особливості самі по собі вже є благом. Поява на карті світу “нових” етносів загалом сприймається позитивно, що сприяє поступовому подоланню застарілого бачення національної ситуації у світі, формує уявлення та утверджує думку про ще більшу етнічну гетерогенність людства.

Україна як член світового співтовариства перебуває в силовому полі взаємодії суперечливих загальнолюдських етнорелігійних тенденцій. З одного боку, вона демонструє об’єктивну універсалізаційну спрямованість свого розвитку (прийняття і панування світової релігії, поширення космополітичних неорелігій, інтеграція до Європи), а з іншого — в Україні завжди існувало свідоме і підсвідоме.

Національне пробудження в Україні, спричинене розбудовою в ній суверенної держави, стало поштовхом до кардинальних духовних, зокрема, релігійних змін у її суспільстві. Національне і релігійне відродження означало низку проблем (національна релігія і національна церква українців, міжцерковний православний конфлікт, католицько-православні стосунки, суперечності між історичними і новими релігіями), вирішення яких вбачається в утвердженні України своєї помісної православної церкви, єднанні православних і греко-католиків, усіх християн тощо.

В Україні, окрім етнічних українців, проживають інші народи, для яких, як і для українців, національне відродження збіглося з релігійним. Загалом підтримуючи такі ренесансні рухи, Україна занепокоєна політизацією етно-релігійної сфери життя і не тільки власне українського, а й інших народів України. Назріла потреба осмислити наслідки 17-літнього духовного, етнорелігійного розвитку в контексті світових трансформацій у релігії та національних рухах.

Як бачимо, співвідношення релігійного і національного чинника у суспільному житті України актуалізується, з одного боку, тенденцією формування модерної української нації, а з іншого — тенденцією універсалізації релігійних та національних процесів у контексті світової глобалізації. Різні релігії по-різному орієнтують своїх послідовників щодо національних пріоритетів, і різні народи в силу особ-

ливостей своєї релігійності по-своєму визначають роль релігії у формуванні етнонаціональної свідомості. Сучасні умови розвитку націй і релігій, коли доміантними стають принципи громадського суспільства — демократизму, плюралізму, законності, формулюють нові вимоги до народів та їхніх духовних провідників, які мають забезпечити насамперед мир і суспільну стабільність.

Етнорелігійні проблеми належать до одних із найпріоритетніших напрямів рефлексування з боку філософів, соціологів, істориків, етнологів, принаймні від 19 ст., оскільки “історія розвитку сучасного світу, — за висловом відомого етнолога *Етної Сміта*, — це історія виникнення й занепаду, росту і вгасання націй та націоналізму”. З того часу написано безліч праць, сформульовано сотні теорій, дано тисячі визначень. Можна фіксувати навіть своєрідний дослідницький бум у науці, яка прагне осмислити сучасні етнорелігійні процеси.

І ось ще одна спроба теоретично осмислити взаємодію етнічного й релігійного факторів в історії людства і України. Чи є вона унікальною?

Що рухало авторами при написанні цієї книги?

По-перше, усвідомлення того, що вітчизняна наука потребує історичного нарощення знань щодо взаємодії релігії і нації у світовому та українському контексті, адекватних оцінок ролі релігії в національному житті, наукового узагальнення досвіду досягнення людством багатьох етнорелігійних феноменів на основі нових методологічних засад для її виникнення.

По-друге, очевидним став також соціальний запит на практичні рекомендації щодо моделювання розвитку релігійних і національних процесів у світі та в Україні, обрисів конфігурації громадянського суспільства, національно-територіального устрою, зменшення гостроти між-національних і міжконфесійних конфліктів, оновлення церковно-державних відносин тощо, які можна сформулювати на основі найповніших знань про етнорелігійні процеси.

По-третє, результати дослідження можуть бути використані для наукового обґрунтування корекції світового й українського законодавства про свободу совісті та релігійні організації з урахуванням світових, національних, регіональних, етноконфесійних особливостей окремих держав.

Не претендуючи на вичерпність відповідей, авторський колектив пропонує читачам власне дослідження, спрямоване на виявлення: механізму співвідношення релігійного і національного, зокрема етнонаціональної та етнорелігійної самоідентифікації у суспільному житті світу й України як в історичному, так і сучасному розрізі; тенденції розвитку етнічної та релігійної сфер; функцій і ролі релігії у світових етнічних процесах, характеру впливу останніх на зміни релігійних феноменів; ролі та місця релігії в національному бутті українства, зокрема в нинішніх процесах національного відродження України; дискурсу конфесійних орієнтацій в контексті етнонаціональних процесів в Україні; характеру і ступеня релігійності національних меншин та ролі релігійного чинника у формуванні модерної української нації в умовах громадського суспільства, стану і тенденцій формування правового поля державно-церковних відносин в контексті розвитку етнонаціональних та міжконфесійних відносин; ролі релігійного чинника в регіоналізації України і забезпечення суспільної стабільності.

Віднайдення закономірностей взаємодії національного та релігійного дасть можливість змоделювати сучасну культурну ідентичність українського народу, який шукає своє місце в багатоетнічному й полірелігійному світі.